

УДК 331.5-049.5(477)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ В АСПЕКТІ ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Стрембіцька Л. Л.

Анотація. В статті розглянуто питання, що відображають ситуацію на ринку праці України сучасного етапу соціально-економічних трансформацій, та окреслено вплив негативних тенденцій в сфері ринку праці на економічну безпеку. В дослідженні актуалізується необхідність аналізу динаміки процесів сукупного ринку праці, що передбачає врахування та оцінку як характеристик безробіття та наслідків, які воно справляє на суспільний розвиток, так і з'ясування ключових проблем в зайнятості населення, які в сучасних умовах перешкоджають реалізації стратегічних цілей економічного розвитку України та виступають загрозами щодо безпеки людського розвитку.

Ключові слова: ринок праці, безпека ринку праці, загрози економічній безпеці, зайнятість, безробіття.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы, отражающие ситуацию на рынке труда Украины современного этапа социально-экономических трансформаций, и намечены влияния негативных тенденций в сфере рынка труда на экономическую безопасность. В исследовании актуализируется необходимость анализа динамики процессов совокупного рынка труда, что предполагает учет и оценку как характеристик безработицы и последствий, которые она оказывает на общественное развитие, так и выяснения ключевых проблем в занятости населения, которые в современных условиях препятствуют реализации стратегических целей экономического развития Украины и выступают угрозами безопасности человеческого развития.

Ключевые слова: рынок труда, безопасность рынка труда, угрозы экономической безопасности, занятость, безработица.

Постановка проблеми. Ринок праці є одним з найскладніших та найважливіших елементів ринкової економіки, оскільки водночас на ньому здійснюється формування, використання та розподіл основного економічного ресурсу – ресурсу праці, а також саме ринок праці є джерелом формування доходу для переважної більшості населення країни. Центральною обставиною є й те, що, з одного боку, формування ринку праці є результатом соціально-економічних процесів, які відбуваються в суспільстві, а з іншого – кількісно-якісні характеристики ринку праці справляють беззаперечний вплив на динаміку цих процесів. Тому з'ясування характерних особливостей функціонування ринку праці в Україні на сучасному етапі соціально-економічних трансформації дозволить встановити ті тенденції у його формуванні, які чинять суттєвий негативний вплив на

соціально-економічний розвиток, а отже – несуть загрози економічній безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Вагомий внесок в дослідження функціонування ринку праці в Україні внесли такі видатні вітчизняні вчені як Е. Лібанова, О. Грішнова, А. Колот, Т. Кір'ян, Л. Лісогор, І. Петрова, які в своїх працях висвітлюють соціально-економічні проблеми зайнятості та безробіття населення.

Комплексне дослідження ринку праці в контексті економічної безпеки фактично не проводилося. Найбільш дотичною у цій сфері є монографія І. Гнибіденка [1], що присвячена теорії та практиці соціальної безпеки, в якій окремим розділом [1, с. 214-222] розглядається питання зайнятості, ринку праці та безробіття. Питання, пов'язані з ризиками функціонування ринку

праці досліджував В. Близнюк [2, с. 121-135]; В. Сибірцев [3] окреслив теоретичні основи ринку праці в системі економічної безпеки; Л. Баранник [4] розглянув проблему безробіття в якості індикатора національної безпеки; проте недостатньо дослідженими залишаються питання щодо вивчення впливу проблем в сфері ринку праці на економічну безпеку держави з огляду на мінливість ринкової ситуації та можливу появу у зв'язку з цим нових загроз.

Формулювання цілей дослідження.

Метою дослідження є визначення сучасних тенденцій ринку праці України щодо з'ясування негативних тенденцій у сфері зайнятості та безробіття населення, які здатні нанести загрози економічній безпеці, що в подальшому визначатиме засоби для їх протидії.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В умовах сьогодення ринок праці формується під дією негативних чинників економічної динаміки, погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, подорожчання вартості кредитних ресурсів, вкрай низького платоспроможного попиту населення; до того ж, до усталеного переліку негативних чинників, що порушують дисбаланс на ринку праці України, в останні роки додалися воєнні дії на сході нашої держави. Поширення кризових явищ в економіці класично спричиняє різкий дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили, що призводить до неможливості її повноцінного та якісного відтворення, посилення конкуренції, яка в таких умовах не здатна виконувати функцію ефективного елемента ринкового механізму, а набуває якостей, що призводять до вкрай гострої напруженості на ринку праці та спричиняють розбалансування всіх його складових, посилюючи соціально-економічні загрози та протиріччя в суспільстві.

Дослідження тенденцій на ринку праці має охоплювати все економічно активне населення, включаючи таким

чином як зайнятих, так і безробітних. Враховуючи, що об'єктом дослідження сукупного ринку праці має бути зайняте та безробітне населення, логічним є розгляд базисних індикаторів економічної безпеки на ринку праці на основі кількісно-якісних характеристик зайнятості та безробіття населення. Беззаперечно, що в умовах посилення дисбалансу на ринку праці та різкого зростання безробіття, першочергового вирішення потребують питання щодо оцінки впливу проблем безробіття на економічну безпеку держави з метою подолання його негативних наслідків для суспільства та найшвидшого залучення безробітного населення в сферу суспільної праці. Комплексне формування безпеки ринку праці потребує актуалізації дослідження процесу зайнятості населення та пов'язаних з цим питань, серед яких найважливішими є гарантії зайнятості, суспільно-економічна корисність праці, оплата праці, якість робочих місць.

Найважливішим індикатором, що визначає стан ринку праці, є рівень безробіття, який до того ж є одним з основних макроекономічних показників. Рівень зареєстрованого безробіття, що розраховується за даними Державної служби зайнятості, не відображає в повній мірі всієї гостроти наявних проблем на ринку праці, пов'язаних з переважанням пропозиції праці над попитом на неї та всіх послідуєчих негативних наслідків, що витікають з цього. Більш реальну картину щодо масштабів поширення безробіття представляє оцінка безробіття згідно з методологічними підходами Міжнародної організації праці (МОП), що відображається даними табл. 1.

За даними табл. 1 видно, що особливістю національного ринку праці є значний розрив між показниками зареєстрованого безробіття та показниками безробіття відповідно до методологічної оцінки МОП. Так, перевищення чисельності реального безробіття, яке визначається згідно з

методологією МОП, над чисельністю зареєстрованого безробіття в період 2012-2016 рр. коливається в межах 3,2-4,1 рази,

що є надзвичайно загрозливим явищем на ринку праці.

Таблиця 1

Динаміка показників реального (за методологією МОП) та офіційного безробіття в Україні

Найменування показника	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Чисельність безробітних за методологією МОП, тис. осіб	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7	1678,2
Рівень безробіття (за методологією МОП), %	7,5	7,3	9,3	9,1	9,3
Чисельність безробітних, що перебували на обліку в Державній службі зайнятості	467,7	470,3	458,6	461,1	407,2
Рівень зареєстрованого безробіття, %	2,3	2,4	2,4	2,7	2,4
Перевищення чисельності безробітних за методологією МОП над чисельністю безробітних, що перебували на обліку в Державній службі зайнятості, разів	3,4	3,2	4,0	3,6	4,1
Перевищення рівня безробіття за методологією МОП над рівнем зареєстрованого безробіття, п. п.	+5,2	+4,9	+6,9	+6,4	+6,9

Джерело: сформовано та розраховано за даними Державної служби статистики України [5; 6].

Рівень офіційно зареєстрованого безробіття нині в Україні є досить низьким і відповідає параметрам природного безробіття, яке, як відомо не має загрозливого характеру впливу. Проте, показники зареєстрованого рівня безробіття у їх співставленні з показниками реального безробіття засвідчують надзвичайну масштабність проблем на ринку праці, а в реальності ж держава зменшує обсяги їх вирішення в рази, перекладаючи покладені на неї соціальні зобов'язання виключно на рахунок самих безробітних. Отже, таким чином завуальованість розмірів поширеності проблем безробіття в Україні унеможлиблює їх ефективно вирішення взагалі, так як складається зовнішня видимість відсутності критичних моментів у цій сфері.

В Україні продовжує зберігатись значна відмінність в показниках безробіття за регіонами. Так, в той час коли рівень безробіття в Україні в цілому за методикою МОП у 2016 р. склав 9,3%, спостерігаються значні регіональні відмінності вказаного показника з мінімальним значенням у

м. Київ (6,7%) та наближені до цього значення у Київській та Одеській областях (6,8%), максимальний же рівень безробіття зафіксовано у областях, де наявний військовий конфлікт – Луганська область (16%), Донецька область (14,1%). Досить високим є рівень безробіття в Полтавській, Кіровоградській, Волинській, Житомирській, Тернопільській, Чернігівській областях [5]. Зазначені обставини призводять до порушення пропорцій регіонального соціально-економічного розвитку, що збільшує нерівність між регіонами та сприяє значній маятниковій трудовій міграції і міграції закордон.

Досить важливим в аналізі проблем безробіття є врахування середньої тривалості пошуку роботи, оскільки цей час показує перебування людини у стані безробіття. Кожна держава намагається запобігти поширенню довготривалого безробіття, оскільки саме цей вид безробіття має надзвичайно загрозливі наслідки для всіх суб'єктів соціально-трудової сфери. Довготривале безробіття призводить до значних витрат держави на соціальний

захист та забезпечення безробітних, втрати безробітними професійно-кваліфікаційних знань та вмінь, втрати активності в пошуках роботи і небажання в подальшому працювати; довготривале безробіття є однією з причин розшарування населення та маргіналізації його частини. В Україні в період 2010-2016 рр. середня тривалість пошуку роботи коливається в межах 5-7 місяців. Необхідно відмітити, що частка тих, хто здійснював пошук роботи впродовж 12 місяців і більше скорочувалась до 2014 року з встановленням зазначеного показника на рівні 12,8% з наступним різким зростанням до значення 25,3% у 2016 р. [7]. Наведені дані засвідчують негативну тенденцію перебування безробітного населення України у стані безробіття, що є критичним явищем у відношенні до характеристик безпечності ринку праці.

Щодо поширення безробіття серед населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості, то варто відмітити, що в Україні в період 2010-2016 рр. переважаючими причинами незайнятості є вивільнення працівників з економічних причин та їх звільнення за власним бажанням і угодою сторін, які в сукупності складають близько 60%. Особливістю вказаного періоду є те, що починаючи з 2011 р. спостерігається переважання звільнень за власним бажанням і угодою сторін над вивільненням з економічних причин, і за підсумком 2016 р. ці показники становлять відповідно 33,0% і 22,4% [8].

На нашу думку, такий високий рівень звільнень, що виходить з ініціативи самого працівника в умовах дефіциту робочих місць, вказує на їх неконкурентоспроможність і невідповідність принципам гідної праці. Також варто відмітити, що в Україні є проблема поповнення лав безробітних випускниками загальноосвітніх та вищих навчальних закладів, щоправда, частка таких безробітних в цілому в Україні щорічно скорочується з 18,1%,

починаючи з 2011 р. до 15,6% у 2016 р.

Аналіз безробіття за віком свідчить про те, що в Україні найпоширенішим є безробіття серед молоді у віці 15-24 роки, частка безробітних у цьому сегменті за показниками 2016 р. становила 23% при тому, що в цілому по відношенню до всіх вікових груп рівень безробіття був зафіксований на рівні 9,3% [9]. Отже, наведені показники відображають значні проблеми молоді щодо можливостей першого працевлаштування та великий ступінь ризику для неї не знайти перше місце роботи, тому вказані питання повинні зайняти особливе місце серед засобів соціально-економічної політики держави щодо вирішення проблем безробіття.

Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) за професійними групами у 2016 р. в цілому в Україні склало 108 осіб, що свідчить про значний дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили; при цьому серед такої професійної групи як кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства зазначений показник становить 552 особи; також суттєве навантаження на вакантні посади склалось серед законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів – 239 осіб. Найменша напруженість на ринку праці спостерігається серед кваліфікованих робітників з інструментом – 45 осіб [10]. На нашу думку, зазначені показники вказують на критичність ситуації в цілому на ринку праці України, а окремі його сегменти перебувають у стані повної руйнації.

Зростання безробіття в суспільстві наносить як прямі, так і непрямі негативні наслідки для усіх учасників соціально-трудової сфери, серед яких найсуттєвішими є:

- відсутність життєвих засобів для існування у індивіда, що не має роботи, втрата ним кваліфікації та зневіра у майбутньому;

- зменшення попиту та товари і послуги фірм в результаті зниження платоспроможного попиту, що призводить до поглиблення кризи виробництва;

- збільшення державних витрат на соціальні виплати і допомоги безробітному населенню, що також призводить до збільшення різного роду податків та зборів;

- зростання незадовільних настроїв, виступів, страйків та злочинності в суспільстві.

Подолання проблем безробіття потребує комплексного та системного підходу, що сприятиме підвищенню рівня захищеності усіх соціальних партнерів та найповнішій реалізації їх економічних інтересів.

Важливе значення для досягнення усіх складових економічної безпеки України має досягнення критеріїв ефективної зайнятості, що сприятиме раціоналізації використання людських ресурсів та їх найповнішому залученню у сферу суспільного виробництва. Ступінь участі населення у суспільно-корисній діяльності та його забезпеченість робочими місцями відображається сукупністю показників економічної активності та зайнятості населення, які в цілому засвідчують наявність ресурсів праці в умовах добровільності трудової діяльності. Дані табл. 2 відображають негативні тенденції вказаних показників, що має загрозливі наслідки для держави.

Таблиця 2

Динаміка показників економічної активності та зайнятості населення України

Найменування показника	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Кількість економічно активного населення, тис. осіб	20851,2	20824,6	19920,9	18097,9	17955,1
Рівень економічної активності населення, %	64,4	64,9	62,4	62,4	62,2
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9
Рівень зайнятості населення, %	59,7	60,2	56,6	56,7	56,3

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [5; 6].

Так, лише за останні п'ять років, тобто в період 2012-2016 років, чисельність економічно активного населення в цілому в Україні скоротилась з 20851,2 тис. осіб до 17955,1 тис. осіб, (-2896,1 тис. осіб); загальне скорочення зайнятості населення при цьому становить 2984,5 тис. осіб, або 15,5%. Варто відмітити, що при скороченні загальної чисельності зайнятих в Україні в період 2012-2016 рр. на 15,5%, вельми негативним явищем є скорочення зайнятих у сфері промисловості майже на 25% [11], що загрожує розвитку України на основі реалізації потенціалу інноваційної моделі, здатної продукувати високотехнологічні та конкурентоспроможні товари на світовому ринку.

Колектив науковців [12, с. 138-153], досліджуючи складові економічної безпеки держави виокремлює її таку складову як

«безпека людського розвитку», досягнення якої потребує формування умов щодо безпеки зайнятості, під якою розуміється такий стан національної економіки та інститутів ринку праці, за якого забезпечується збалансованість робочої сили та робочих місць в усіх галузях і регіонах країни, а також є можливість своєчасно реагувати на виклики з боку світових ринків праці. Також в дослідженні наголошується, що зайнятість повинна забезпечувати достатній для гідного прожиття дохід, сталий економічний розвиток і конкурентоспроможність виробництва та країни.

Нераціональною нині є структура зайнятих за професійно-кваліфікаційним складом, що зумовлене досить високою часткою зайнятих, які мають найпростіші професії (табл. 3).

Структура зайнятих в Україні за професійними групами

Професійні групи	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери	7,9	7,6	8,0	7,9	7,7
Професіонали	14,9	14,9	17,1	17,7	17,9
Фахівці	11,3	11,3	12,2	12,0	11,7
Технічні службовці	3,2	3,2	3,2	3,2	3,0
Працівники сфери торгівлі та послуг	15,3	15,3	15,9	16,4	16,8
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	0,9	0,9	1,0	0,9	0,9
Кваліфіковані робітники з інструментом	12,2	12,0	12,8	12,3	11,9
Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	11,7	11,1	11,4	11,2	11,2
Найпростіші професії	22,6	23,7	18,3	18,4	18,9

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики України [5; 6].

Так, дані табл. 3 свідчать, що, не зважаючи на помітну тенденцію скорочення представництва найпростіших професій в структурі зайнятих, частка зайнятих, що володіла найпростішими професіями у 2016 р. становила 18,9%, що засвідчує досить високий попит підприємств на некваліфіковану робочу силу. Як позитивний момент, необхідно відмітити, що в період 2012-2016 рр. в структурі зайнятих спостерігається стабільне зростання такої професійної групи як «професіонали».

Окремого вирішення потребують проблеми ринку праці України, зумовлені наявністю величезних масштабів тіньової зайнятості, яка має надзвичайно негативні наслідки на економічну безпеку держави та її соціально-економічний розвиток [13, с. 48-50].

За даними Державної служби статистики [14], в 2016 р. в цілому в Україні чисельність неформально зайнятого населення склала 3961,2 тис. осіб, що становить 24,3% загальної кількості зайнятих. При цьому найбільшого поширення неформальна зайнятість набула серед молоді у віці 15-24 роки, а також осіб передпенсійного віку. Відмічається також той факт, що неформально зайнятими є переважно особи, які мають низький рівень освіти, і ті, хто

займаються фізичною і некваліфікованою працею. Найбільшого поширення неформальна зайнятість отримала в сільському, лісовому та рибному господарстві, а також сфері оптової та роздрібної торгівлі і будівництва.

Особливістю сучасного етапу трансформації соціально-економічної моделі національної економіки вказують на загострення суперечностей між працею та капіталом, збільшуючи нерівність в процесі розподілу доходів на особисте споживання між найманими працівниками і роботодавцями, що на практиці призводить до стискання оплати праці до рівня, нижчого за вартість робочої сили, таким чином підприємці збільшують свій надприбуток, не бажаючи ним добровільно ділитися [15, с. 22].

В роботі [16, с. 90-97] актуалізується проблема хронічної бідності серед працюючого населення; при цьому вказується, що в сучасних умовах не реалізується конституційна вимога щодо перетворення України на соціальну державу, а навпаки, вже традиційно здійснюється політика так званого «соціального номіналізму», яка генерує цинічну експлуатацію працездатного населення.

Поглиблення суперечностей між працею та капіталом не лише загрожує принципам соціальної справедливості в суспільстві, а й є дійсною ознакою експлуатації робочої сили, що, на нашу думку, варто віднести до критичних чинників загроз економічній безпеці України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз сучасних тенденцій ринку праці України вказує на поглиблення кризових явищ як у сфері безробіття, так і у сфері зайнятості населення, що виражається переважно

негативною динамікою основних показників ринку праці, які несуть загрози для повноцінного та ефективного використання ресурсів праці, реалізації моделі інноваційного розвитку нашої держави, а також, знижують гарантії соціальної захищеності та справедливості в суспільстві. Таким чином, результати проведеного дослідження в подальшому слугуватимуть основою для вироблення засобів щодо посилення захищеності ринку праці України від усіх можливих загроз з метою підвищення рівня її економічної безпеки.

Список використаної літератури

1. Соціальна безпека: теорія та управлінська практика / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова [та ін.] ; за ред. І. Ф. Гнибіденко. – К. : КНЕУ, 2006. – 291 с.
2. Близнюк, В. В. Ринок праці та ризики його функціонування / Ринок праці України та ризики його функціонування / В. В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 1. – С. 121–135.
3. Сибірцев, В. В. Ринок праці як складова забезпечення економічної безпеки національного та регіонального розвитку [Електронний ресурс] / В. В. Сибірцев // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 17. – С. 129–135. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/25.pdf>.
4. Баранник, Л. Б. Рівень безробіття як індикатор національної безпеки [Електронний ресурс] / Л. Б. Баранник, Р. С. Шаранов // Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2016. – № 4 (56). – Режим доступу : http://ev.nmu.org.ua/docs/2016/4/EV20164_055-063.pdf.
5. Економічна активність населення України 2016 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Економічна активність населення України 2012 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю пошуку роботи у 2010-2016 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Безробітне населення (за методологією МОП) за причинами незайнятості у 2010-2016 роках [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2016 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. Навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) за професійними групами у 2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Зайняте населення за видами економічної діяльності в 2012-2016 роках [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха [та ін.] / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2009. – 321 с.

13. Стрембіцька, Л. Л. Тіньовий ринок праці як чинник загроз економічній безпеці держави / Л. Л. Стрембіцька // Політичні, правові та фінансово-економічні пріоритети розвитку економіки України: стратегія і перспективи : [збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції] ; 28 травня 2014 року. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві». – 2014. – С. 48–50.
14. Ринок праці у 2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Ковальов, В. М. Соціальні наслідки розвитку людської праці / В. М. Ковальов, О. А. Атаєва // Економіка України. – 2016. – № 11. – С. 19–33.
16. Ковальчук, Т. Т. Бідність працюючого населення – драматична реальність українського сьогодення / Т. Т. Ковальчук // Економіка України. – 2016. – № 5. – С. 90–97.

Бібліографічний опис для цитування:

Стрембіцька, Л. Л. Сучасні тенденції ринку праці в аспекті загроз економічній безпеці України / Л. Л. Стрембіцька // Науковий журнал «Економічні горизонти». – 2017. – № 1(2). – С. 88–95.